

8. Циганій С. О. Формування культури професійно-правового спілкування в майбутніх юристів у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний авіаційний університет. Київ, 2017. 242 с.
9. Чапаев Н. К. Структура и содержание теоретико-методологического обеспечения педагогической интеграции: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Екатеринбург, 1998. 568 с.

Popadych O. O.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF OPTIONAL INTEGRATIVE LAW COURSES FOR JUNIOR PUPILS

The article substantiates the feasibility of integrative law courses as an effective means of teaching and educating junior pupils. The expediency of introducing integrative law courses as a system that covers various aspects of legal knowledge has been proved. Respective methodological principles have been developed (substantiation of the scientific principle of integration; provision of logical development of the content of knowledge in the course; integration of legal knowledge with knowledge from other disciplines; use of integrated forms and methods of teaching accordingly; entrance of new quality of system legal knowledge in the process of integration; prediction of knowledge differentiation considering pupils' age and individual characteristics). We offer an open system that is expanded vertically (integrative courses by years of study) and horizontally (integrative courses by subject). The novelty of the proposed system is that, for the first time, it is offered not one course containing jurisprudence, but a comprehensive system that provides the possibility of choosing a course by the age of pupils (vertical component, calculated for four years of elementary school) and interests (horizontal component, highlighting different aspects of legal knowledge). The system is based on an invariant mini-course, which contains the most important legal knowledge for junior pupils and which is the starting platform for studying all other courses included in the elaborated system. The content of the basic integrative course has been substantiated and its relation to the variant courses of the system has been revealed. The prospect of forming a law course for younger pupils has been presented as an independent subject that contains the most important legal knowledge, adapted to the age of pupils. It is suggested that it is used a complex of innovative forms, methods and teaching aids that provide motivation for studying the suggested courses. The attention is focused on close interrelation of the legal knowledge of junior pupils with the educational material of other disciplines.

Key words: methodological principles, legal knowledge, integration, system, junior pupils, optional courses, integrative courses.

Дата надходження статті: «18» вересня 2019 р.

УДК 821.161.2 :159.937.5 -053.6

Слижук О. А.*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ ПІДЛІТКАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглядаються психологічні особливості підліткового віку, які впливають на формування пізнавальних й емоційних потреб особистості. На основі аналізу сучасних наукових праць виділено основні характеристики підлітків, які є актуальними для педагогічного керівництва пізнавальним процесом, зокрема й сприйняттям художнього твору. Розглянуто підлітковий вік як найбільш продуктивний й інтенсивний для розвитку особистості, виділено його новоутворення, на розвиток яких впливає, зокрема, й читання художньої літератури. У структурі підлітковості виділено молодший підлітковий вік і старший, які відрізняються й в аспекті сприйняття літературних творів і задоволення потреб у читанні. Описано особливості сприйняття художніх творів у молодшому та старшому підлітковому віці. Указано на відмінності й у зацікавленості творами різних

*© Слижук О. А.

видів художньої творчості. Зазначається, що питання, наскільки адекватно підлітки можуть сприймати художній твір, є проблемним, оскільки внаслідок своїх вікових особливостей вони лише частково можуть зрозуміти його естетичні виміри. Для них важливішими є його пізнавальний та емоційний потенціали. При чому пізнавальні (когнітивні) інтереси підлітків у процесі читання художніх творів концентруються не лише на знаннях про навколишню дійсність, а, насамперед, на психологічних аспектах знань про людські характери й стосунки, соціальні проблеми, які їх хвилюють. Названо найбільш ефективні педагогічні технології вивчення художніх творів учнями середнього шкільного віку. Охарактеризовано тенденції розвитку сучасної української літератури для дітей та юнацтва на проблемно-тематичному рівні. Зазначено, що можливе продовження започаткованих у цій статті досліджень через розробку моделей інтерпретації сучасних українських творів для дітей та підлітків.

Ключові слова: вікова психологія, емоції, емоційний інтелект, підліток, пізнавальні потреби, проблематика, сучасна українська література, учні середнього шкільного віку, художнє сприйняття.

Проблема формування в підлітків інтересу до читання художньої літератури як складової частини їхнього інтелектуального й емоційного розвитку останніми роками активно обговорюється вченими. У сучасному суспільстві усталилась думка про кризу підліткового віку, про відсутність позитивної мотивації до пізнавальної діяльності в цьому віці, зокрема й до читання. Відбувається розмивання розуміння вікових рамок у дитячому віці, не акцентовано особливості читацького сприйняття сучасних учнів у молодшому й старшому підлітковому періодах, що зумовлює дискусії про зміст і технології викладання літератури в школі, про організацію самостійного читання підлітків. Це зумовлює думку про те, що тинейджери не читають художніх творів і не розуміють специфіки їхньої художньої образності.

Мета статті – розглянути психологічні особливості молодших і старших підлітків та умови педагогічного керівництва процесом їхнього читання, сприйняття й розуміння сучасної української літератури.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях не існує єдиної думки про межі та періоди підліткового віку. Зокрема, О. Бедлінський на основі аналізу теоретичних праць Л. Божович, Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, К. Поливанової говорить про це, зазначаючи, що зміщення меж підлітковості «пов'язане зі зміною системи потягів і прагнень підлітків, які залежать не лише від розвитку індивіда, а і від розвитку всього суспільства, яке впливає на систему потягів підлітка» [3, с. 50]. Н. Токарева говорить про визнання підліткового періоду в дослідженнях психологів найбільш суперечливим, що «зумовлено, зокрема, і кризовим характером його протікання в генезі буття особистості» [10, с. 137]. У підручнику М. Савчина, Л. Василенко обґрунтовано думку, що підлітковий вік охоплює період від 11-12 до 14-15 років. Ці вчені вважають, що «в цей період в особистості дитини відбуваються складні й суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають важким, критичним, перехідним. Така оцінка зумовлена багатьма якісними змінами, які нерідко пов'язані з докорінним ламанням попередніх позицій, особливостей активності, інтересів і стосунків дитини» [9, с. 194].

Водночас підлітковий вік – найбільш продуктивний та інтенсивний час розвитку особистості, який характеризується певними психологічними новоутвореннями, які зберігаються в психіці протягом усього життя й впливають на мотивацію до саморозвитку. Ці новоутворення впливають і на вибір книг, формування читацьких потреб особистості в період дорослішання. М. Савчин і Л. Василенко виділяють серед них почуття дорослості й потребу в самоствердженні [9, с. 205], тоді як Н. Токарева, на основі узагальнень концепцій вітчизняних учених, – цілу низку, виділяючи як основні складові когнітивний розвиток, розвиток емоційно-вольової сфери, психосоціальний розвиток [10, с. 373]. Читання художніх творів впливає на формування усіх цих

складових, формуючи пізнавальні й емоційні потреби підлітків, сприяючи їхній соціалізації.

У структурі підлітковості виділяють молодший підлітковий вік і старший, які відрізняються й в аспекті сприйняття літературних творів та задоволення потреб у читанні.

Молодші підлітки – це діти віком 11-12 років (5-6 клас загальноосвітньої школи). Вони перебувають у стані переходу з ігрового світу власне дитинства до стану дорослішання, який характеризується насиченістю подіями й діяльностями, раніше їм недоступними. У художній літературі їх приваблює гра, фантазія, пригоди. Сприймаючи літературний твір, вони, в основному, зосереджуються на сюжеті й щиро вболівають за улюблених героїв, прагнуть, щоб художній твір закінчився щасливо. Молодші підлітки, як правило, ще не розуміють художньої умовності в літературному творі й сприймають його, як безпосереднє відображення реальної дійсності.

Старші підлітки – це особи 13-15 років (7-9-класники). Особливу увагу вони зосереджують на формуванні Я-особистості: самопізнанні, самооцінці, пошуку ідеалу, зокрема й серед літературних героїв. У художньому творі вони, перш за все, орієнтуються на розуміння взаємин між персонажами, актуальну проблематику, реалістичні деталі. Старші підлітки вже можуть вирізнити в художньому творі художню умовність, але не завжди розмежовують первинну й вторинну, не замислюються над жанровими особливостями творів.

Існують відмінності й у зацікавленості творами різних видів художньої творчості. У поезії молодші підлітки більше виявляють зацікавлення віршованими казками, невеликими сюжетними віршами, поезією, яка містить елементи алегоричності й загадок. Старші підлітки віддають перевагу рефлексійній, медитативній, героїчній поезії.

У молодшому підлітковому віці діти цікавляться прозою малих жанрових форм (оповідання, повісті) з динамічним сюжетом, фантастичними елементами, про незвичайні пригоди головних героїв. Старшим підліткам важливий не обсяг прозових творів (їм однаково цікаві й короткі новели, й великі за обсягом романи або цикли). У прозі їх приваблює психологізм у змалюванні образів-персонажів, романтичні стосунки між ними (переважно дівчаток), героїчні вчинки (здебільшого хлопчиків), художнє відображення історичних подій, проблеми дорослішання та взаємин у соціумі.

Як зазначає Н. Білоус, існує проблема адекватності художнього сприймання твору. Учена так визначає її особливості: «Адекватність сприймання передбачає не розпізнавання зображеного (зіставлення з дійсністю), а проникнення в суть, глибину художнього образу, розуміння переходу з площини зображуваного в площину естетично смислового значення» [4, с. 48]. Питання про те, наскільки адекватно підлітки можуть сприймати художній твір, справді є проблемним, оскільки внаслідок своїх вікових особливостей, вони лише частково можуть повністю зрозуміти його естетичні виміри. Для них важливішими є його пізнавальний та емоційний потенціали.

При чому пізнавальні (когнітивні) інтереси підлітків у процесі читання художніх творів концентруються не лише на знаннях про навколишню дійсність, але, чи не першочергово, на психологічних аспектах знань про людські характери й стосунки, соціальні проблеми, які їх хвилюють.

Емоційний інтерес школярів під час сприйняття ними художнього твору пов'язаний з інтенсивним формуванням у цьому віці їхнього емоційного інтелекту. Про важливість його виховання говорить І. Васильківський: «Систематичне звернення до емоційної сфери є основною умовою розвитку особистості школярів. Для того, щоб сприяти реалізації творчого потенціалу учня, дорослий мусить сприяти його емоційному самовираженню. Для цього необхідно створювати такі умови, у яких учень проживає, усвідомлює та висловлює різні емоційні стани, систематично звертатися

до власних емоційних переживань» [6, с. 26]. Хоча переконання як соціально-психологічний механізм взаємовпливу вважається в сучасній психології особистості основним, але для виховання й розвитку емоційного інтелекту особистості підлітка під час читання й інтерпретації художніх творів більш ефективними є інші процеси – емоційне зараження та наслідування й сутестія, які виникають під його впливом.

Для зараження емоціями, враженнями від прочитаної книги, учитель літератури повинен продемонструвати позитивне ставлення до книги, щиро висловити свою захоплену думку про неї. Важливу роль відіграє й навчальне середовище, у якому відбувається робота над обговоренням книги, і застосування педагогічних технологій, які, з одного боку, дозволяють розкритися внутрішньому емоційному потенціалу підлітків, вести невимушений діалог про художній твір, а з іншого – суголосні жанровій природі твору.

Технології вивчення художнього твору ускладнюються від 5 до 9 класу. Для роботи в 5-6 класах ефективними будуть ігрові технології, у 7-8 – діалогові, а в 9, коли підлітки вже розбираються в естетичних параметрах твору та здатні до самостійності суджень про його формально-змістові аспекти, переходимо до комплексного застосування комунікативно-творчих технологій (виконання дослідницьких і творчих завдань, вирішення проблемних питань за текстом художнього твору, дискусія про актуальну для підлітків проблематику).

Твори класиків української літератури є взірцями красного письменства, порушують «вічні» проблеми суспільства. Організація їх сприйняття вимагає ретельної підготовчої роботи, входження в культурно-історичні умови епохи, у яку був написаний твір. Часто реалії суспільного життя також потребують додаткових знань з історії, а стиль написання твору – з теорії літератури та літературознавчих вчень. Твори сучасної української літератури для дітей та юнацтва більш зрозумілі для підлітків, художні реалії, образи й смисли, закладені в художній текст, легше піддаються декодуванню й перенесенню в особистісну сферу юних читачів.

На думку У. Баран, «сьогодні література для дітей та юнацтва – це соціальний і культурний проєкт актуального періоду в історії розвитку літератури взагалі. Ідеї наявного, справжнього, близького дітям соціуму, розуміння його, форми існування та співіснування в ньому різних поколінь закладаються дорослими письменниками безпосередньо в тексти для дітей та юнацтва» [1, с. 14], тому твори сучасної української літератури, які відповідають пізнавальним та естетичним потребам особистості підлітків, найбільш цікаві для них.

Буквально за два останні десятиліття в царині української літератури для дітей та юнацтва відбувся справжній «бум». Вийшли друком багато творів сучасних авторів, у видавництвах з'явилися цілі серії літератури для підлітків. На зміну тенденційній літературі виховання для юних читачів прийшла новаторська поезія й проза, незаангажована ідеологічно, дидактизм якої ретельно приховано в переплетінні доль і почуттів протагоністів-підлітків, тематично розмаїта й позбавлена табу, розвивається новий тип психологізму, коли автор відверто говорить із юним читачем про наболіле.

Література для дітей та юнацтва, зокрема прозовий доробок сучасних українських авторів активно розвивається й досліджується (наукові праці У. Баран [1, с. 2], М. Варданян [5], Т. Качак [7], В. Кизилової [8] та ін.). Учені говорять і про оновлення сучасної української літератури, зумовлене новим поколінням читачів, їхніми зацікавленнями, рівнем інтелектуального й емоційного розвитку й закономірною акселерацією. У царині української літератури для дітей та юнацтва на початку ХХІ ст. відбуваються істотні зміни. Зокрема, Т. Качак зазначає, що «змінюється співвідношення реалістичної, реалістично-фантастичної та фантастичної прози в підлітково-юнацькому її сегменті. Якщо домінування реалістично-фантастичної, пригодницької прози – стала закономірність, то стрімке зростання кількості та якості реалістичної соціально-

психологічної і навіть хард-реалістичної прози – виразна нова субтенденція. Її супроводжує інша – гендерне маркування текстів» [7, с. 275]

У сучасних психологічних дослідженнях з вікової психології розглядаються заняття, яким підлітки присвячують своє дозвілля. Серед пріоритетів учені називають прогулянки й спілкування з друзями, комп'ютерні ігри, захоплення музикою, модою. Зазначається, що «читання книг не приваблює підлітків» [9, с. 196]. Справді, у старший підлітковий період спостерігається криза в розвитку інтересу особистості до художньої літератури, виникає своєрідна «лакуна», яка раніше, у молодшому підлітковому віці заповнювалась пригодницькою й фантастичною прозою, пейзажною та патріотичною поезією. Зумовлена вона почуттям «дорослості», утратою інтересу до дитячих забавок, гри й фантазії. Підлітки намагаються читати «дорослі» романи, але часто вони для них видаються нудними або незрозумілими. У цьому віці цікавою для них може стати реалістично-психологічна проза про життя й проблеми їхніх однолітків, поезія про кохання й мрії про майбутнє, підліткове фентезі.

Однак не можна однозначно стверджувати, що сучасні підлітки не цікавляться читанням книг, адже сучасна художня книга існує не лише в паперовому вигляді, але й в електронному, тому, проводячи дозвілля з улюбленим гаджетом, сучасні тинейджери читають цікаві художні книги в електронному форматі.

Як правило, рекомендації книг юні читачі знаходять на сайтах книголюбів, радять книги один одному. Важливим у виборі книг повинен бути й авторитет вчителя літератури, який завжди в курсі новинок для підліткового читання й може рекомендувати нові книги для учнів-підлітків, створити класну бібліотечку, у якій діти могли б узяти для читання цікаву сучасну книгу, або налагодити співпрацю з бібліотеками для юних читачів, які знаходяться в їхньому мікрорайоні. Сучасні видавництва також активно популяризують і друкують книжки для підлітків. У багатьох із них існують спеціальні серії: «Про і для підлітків» (видавництво «Академія»), «Книги для підлітків» (видавництва «Клуб сімейного дозвілля», «Видавництво Старого Лева», «Школа», «Теза» та ін.).

Однозначно, що не всі сучасні українські книги, які з'являються на полицях книгарень і бібліотек, мають художню вартість і можуть складати канон художньої літератури. Навчити підлітків орієнтуватися в розмаїтому сучасному книжковому морі покликані шкільні курси «Українська література», «Зарубіжна література», основним завданням яких є формування компетентного читача, розвиток читацьких уподобань учнів та реалізація наскрізних змістових ліній.

Отже, у процесі формування адекватного сприйняття художнього твору сучасної літератури підлітками важливе значення має врахування психологічних особливостей цього вікового періоду, а також врахування суми педагогічних чинників (доступності книги, навчально-виховного середовища, педагогічних технологій опрацювання художнього твору, врахування художньої досконалості твору).

Перспективами досліджень розглянутої в статті проблеми можуть стати створення й апробація конкретних моделей інтерпретації сучасних українських творів для дітей та юнацтва з урахуванням психологічних особливостей читачів.

Література:

1. Баран У. С. Дитяча та підліткова література : процеси ідеологічної та естетичної канонізації-деканонізації. *Література. Діти. Час*: вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. VI. Старобільськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. С. 8-17.
2. Баран У. Комунікація у літературі для дітей та юнацтва: монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2016. 240 с.
3. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 49-54.

4. Білоус Н. М. Проблема адекватності художнього сприймання твору. *Методичний пошук. Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури*. Житомир, 2013. № 11. С. 47-55.
5. Варданян М. В. Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : монографія. Кривий Ріг: Видавництво «Діонат» (ФО-П Чернявський Д. О.), 2018. 406 с.
6. Васильківський І. П. Психолого-педагогічні особливості виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 37. С. 22-28.*
7. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. Київ: Академвидав, 2018. 320 с.
8. Кизилова В. В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття: монографія. Луганськ: Видавництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.
9. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія: нав. посіб. Вид. 3-тє, переробл. і допов. Київ: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.
10. Токарева Н. М. Моделювання особистісних конструктів підлітків у вимірах освітнього простору: монографія. Кривий Ріг, 2015. 446 с.

Slyzhuk O. A.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF PERCEPTIONS OF TEENAGERS OF MODERN UKRAINIAN LITERATURE

The article deals with teenagers' psychological features which influence on the formation of individual's cognitive and emotional needs. On the basis of the analysis of modern scientific works are identified the main characteristics of teenagers which are relevant for the pedagogical guidance of the cognitive process, including the perception of the artwork. Adolescence is considered as productive and intensive for personal development; its neoplasm is highlighted the development of which is influenced in particular by reading fiction. In the structure of adolescence, younger and older adolescents are identified. They are also different in the field of perceptions of literary works and meeting of reading needs. The peculiarities of the perception of artistic works in young and older adolescence are described. The differences in interest in the works of different types of artistic creativity are pointed out. It is noted that the question of how adequately adolescents can perceive a work of art is problematic, because, due to their age characteristics, they can only partially understand its aesthetic dimensions. More important to them are its cognitive and emotional potentials. And the cognitive interests of teenagers in the process of reading artworks are focusing not only on knowledge of the surrounding reality but also on the psychological aspects of knowledge about human characters and relationships, the problems that disturb them. The effective technologies for the study of artworks were named by pupils of secondary school age. The tendencies of the development of modern Ukrainian literature for children's and youth are described at the problematic and thematic level. It is noted that it is possible to continue the research initiated by developing models of study artworks for children.

Key words: age psychology, emotions, emotional intelligence, teenager, cognitive needs, problematic, modern Ukrainian literature, pupils of middle school age, artistic perception.

Дата надходження статті: «23» серпня 2019 р.